

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И МЕЖДУНАРОДНОТО ХУМАНИТАРНО ПРАВО В ЗОНИ НА КОНФЛИКТ

Галин Господинов Костов
Бургаски свободен университет

Ключови думи: права на човека, международно хуманитарно право, взаимодействие, предизвикателства, ограничения.

HUMAN RIGHTS LAW AND INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN CONFLICT ZONES

Galin Gospodinov Kostov
Burgas free university

Abstract: This research explores the complex relationship between human rights law and international humanitarian law in conflict zones. The study analyzes how these two bodies of law interact, the lawful limitations that can be put on them and the challenges in their simultaneous application. The research highlights the practical difficulties in ensuring compliance with human rights law and IHL.

Key words: human rights law, international humanitarian law, interplay, challenges, limitations.

I. Въведение:

В двадесет и първи век, въпреки напредъка в международната дипломация, въоръжените конфликти остават реалност на световната сцена. От сблъсъците между Израел и Палестина, през военните действия в Украйна, до кризите в Судан и Мианмар, военните конфликти продължават да носят страдание и разрушение в много зони по света.

В сянката на тези военни конфликти, всеки ден, хиляди граждани стават жертви на насилие и нарушения на техните права. За да се справим с трудностите, породени от тези конфликти, е от съществено значение да проучим и разберем ролята на международното право, което защитава правата на човека. През годините, за да се създадат инструменти за намаляване на страданието и насилието по време на военни действия, са се развили три основни клона на международното право, насочени към защита на жертвите на военни конфликти: правата на човека (ПЧ), международното хуманитарно право (МХП) и бежанското право.

Международната общност, чрез организации като Комисията по правата на човека на ООН и Съветът на ООН по правата на човека са приели, че по време на военни конфликти, страните са правно задължени да защитават и зачитат правата на засегнатите лица.

Въпреки различията си, правата на човека и международното хуманитарно право споделят обща цел: да защитават живота, здравето и достойнството на всички засегнати лица, без значение дали те са граждани, или участващи активно в конфликта бойци.

Целта на доклада, е да анализира особеностите на правата на човека и международното хуманитарно право в контекста на въоръжените конфликти. Да се проучат техните сходства, различия и възможностите им за взаимно допълване, с цел да се подобри и подсили предоставената от тях защита.

II. Изложение

МХП и ПЧ се стремят да защитават живота, здравето и достойнството на хората, макар и от различни ъгли. Както МХП, така и ПЧ забраняват изтезанията или жестокото третиране, предписват основни права за подсъдими лица в наказателен процес, забраняват дискриминация, съдържат разпоредби за защита на жените и децата и регулират аспекти на правото на храна и здраве. Има обаче важни разлики между тях: техния произход, обхвата на тяхното приложение, органите, които ги прилагат, и т.н. Някои от тези разлики ще бъдат разгледани по-долу.

1. Права на човека.

Правата на човека са неотменими, основни права, които възникват за всекиго по рождение и които са присъщи на всички човешки същества независимо от тяхната възраст, етнически произход, местоположение, език, религия, етническа принадлежност или някакъв друг статус. Те са универсални, прилагат се навсякъде и по всяко време, и са еднакви за всеки човек.

В общата рамка на правата на човека са включени широк кръг от права, започващи от най-фундаменталното – правото на живот, до право на свобода, образование, труд и т.н. Защитата на ПЧ се гарантира чрез норми на международното право, инкорпорирани в международни договори, правни обичаи, както и общи принципи на международното право. Нормите, защитаващи ПЧ, определят задължения на държавите, да действат по определени начини или да се въздържат от определени действия, за да насърчават спазването на правата и основните свободи на човека

2. Международно хуманитарно право.

Международното хуманитарно право представлява набор от правни норми, които по хуманитарни причини се стремят да ограничат последствията от въоръжените конфликти. То е съставено от международни договори или обичайни норми на международното право, които са специално предназначени да решават хуманитарни проблеми, произлизащи директно от въоръжени конфликти, били те с международен или немеждународен характер.

МХП защитава лицата, които не участват или вече не участват в бойните действия, и ограничава средствата и методите на война. Следователно неговият обхват е ограничен – *ratione materiae* (спрямо материята) до ситуации на въоръжен конфликт.

3. Обхват на действие на нормите на Правата на Човека и на МХП

В продължение на години се е смятало, че разликата между ПЧ и МХП е, че първото се прилага в мирно време, а второто в ситуации на въоръжен конфликт. Съвременното международно право обаче признава, че това разграничение е неточ-

но. Днес международната общност е приела, че тъй като присъщите права и свободи признати от ПЧ могат да бъдат засегнати както в мирно време, така и по време на война, то трябва да продължава да се прилага и в ситуации на въоръжен конфликт. В резултат на това, двете системи на право – ПЧ и МХП – се считат за допълващи се източници на права и задължения в ситуации на въоръжен конфликт.

4. Приложение на Правата на Човека и МХП по време на въоръжен конфликт.

Едновременната приложимост на ПЧ и МХП може да се осъществи, само когато са изпълнени определени обективни условия. Международното хуманитарно право е преди всичко съвкупност от норми, приложими в условията на въоръжен конфликт, следователно наличието на ситуация, която представлява въоръжен конфликт, е необходимо условие за неговото прилагане заедно с ПЧ.

МХП предлага две системи: Защита по време на международни въоръжени конфликти, и защита при немеждународни въоръжени конфликти. Следователно, правилата приложими в отделните ситуации, зависят от класификацията на въоръжения конфликт.

4.1. Международен въоръжен конфликт.

Въпреки че Женевските конвенции и Протокол I посочват видовете ситуации, към които ще се прилага¹, те не предоставят ясна дефиниция на термина „въоръжен конфликт“. Наличието на въоръжен конфликт е предпоставка за прилагането на МХП, но съществуващият набор от правила не е ясен относно елементите, необходими за определяне, дали една ситуация между две държави е достигнала прага на въоръжен конфликт.

Един от проблемите, свързани с липсата на ясна дефиниция на „въоръжен конфликт“ е, че например не е ясно дали МХП, ще се прилага при слабо интензивни военни конфронтации, като гранични инциденти или въоръжени сблъсъци. Докато някои твърдят, че всяка форма на сблъсък между две държави попада в рамката на международното хуманитарно право, други смятат, че трябва да се прилага праг на интензивност на конфликта.²

Въпреки тази липса на яснота, е важно да се отбележи, че независимо от наличието на действителен въоръжен конфликт, ПЧ продължават да се прилага. С развитието на военните действия, нормите на международното хуманитарно право ще влязат в сила и ще подпомагат, и в определени случаи, дори ще допълват и доуточняват правата и защитите гарантирани от ПЧ.

4.2. Немеждународен въоръжен конфликт

Женевските Конвенции не дават ясна дефиниция и на термина „немеждународен въоръжен конфликт“, но вече е общоприето, че това се отнася до въоръжени

---

¹ Чл. 2 Женевска Конвенция за Подобряване участието на ранените и болните от въоръжените сили при бойни действия на сушата и чл. 1, ал. 4 От Протокол I към Женевските конвенции.

² Решение на Международния наказателен трибунал за бивша Югославия по искането на защитата на Душко Тадич за обжалване на юрисдикцията - Апелативната камара посочва, че военните действия в бивша Югославия през 1991 и 1992 г. „надхвърлят изискванията за интензивност, приложими както за международни, така и за вътрешни въоръжени конфликти.“, пар. 70

конфронтации между въоръжените сили на една държава и неправителствени въоръжени групи или между неправителствени въоръжени групи.

Това е и становището на апелативната камера на Международния наказателен трибунал за бивша Югославия, която е посочила, че въоръжен конфликт съществува винаги, когато има продължителни въоръжени действия между държавата и организирани въоръжени групи или между такива групи в рамките на една държава. Тя също така е отбелязала, че МХП се прилага от началото на такива въоръжени конфликти и продължава да действа след прекратяването на военните действия до постигането на мирно съглашение.³

Нужно е да се разграничава наличието на военен конфликт, за да се определи, кога ще влязат в сила нормите на МХП. ПЧ и МХП споделят редица принципи, насочени към защитата на гражданското население от последиците на войната. Тъй като международното хуманитарно право предоставя на държавите по-голяма свобода при използването на въоръжена сила (например, за използване на смъртоносна сила) и когато задържат вражески бойци без съдебна процедура (като военнопленници в международни въоръжени конфликти), може въпреки използването на военна сила, да не са настъпили необходимите условия или необходимия интензитет на действията, за да се приложат нормите на МХП. В такива неясни случаи е от съществено значение да се разглеждат ПЧ, като единствената приложима правна система, докато не настъпят необходимите условия за прилагането на МХП.

4.3. Задължения на страните извън обсега на военните действия

По отношение на териториалния обхват на действие на международното хуманитарно право, Международният наказателен трибунал за бивша Югославия е предоставил критерии, които водят до заключението, че нормите на МХП се прилагат, не само в регионите, където се водят военни действия, но и на цялата територия на страните участващи в конфликта. Трибуналят признава, че определени задължения по международното хуманитарно право имат специфичен териториален обхват и тяхното географско приложение може да бъде ограничено. Въпреки това, той отбелязва, че други задължения, „особено тези, свързани със защитата на военнопленници и цивилни, не са така ограничени. Самата природа на Женевските Конвенции диктува тяхното прилагане на цялата територия на страните в конфликта.“ Що се отнася до немеждународните въоръжени конфликти, Трибуналят отбелязва, че докато не се постигне мирно споразумение, МХП продължава да се прилага на цялата територия под контрола на дадена страна, независимо дали там се водят реални бойни действия.⁴

5. Ограничения в приложението на ПЧ и МХП.

5.1. Дерогиране на норми на ПЧ

При определени условия, държавите могат да ограничат изпълнението или защитата на МХП или на ПЧ. Тези условия най-често възникват при въоръжени конфликти. Специално според ПЧ е възможно държавите да дерогират от определени задължения по отношение на правата на човека и да налагат ограничения върху упражняването на определени права. Допустими са също и дерогации в МХП, в

---

³ Прокурор срещу Душко Тадич, пар. 70

⁴ Прокурор срещу Душко Тадич, пар. 68 и 70

условията на военна необходимост, например при дерогиране от правилата за защита на цивилни лица.

5.2. Резерви към международни инструменти за ПЧ и МХП

Резервите също са инструмент, чрез който държавите могат да ограничат действието на някои разпоредби на конкретен международен хуманитарен закон или инструмент за правата на човека, при неговата ратификация. Въвеждането на резерви към международни договори за защита на ПЧ или МХП е законно според международното право, доколкото те спазват разпоредбите на чл. 19 от Виенската конвенция за правото на договорите.

6. Едновременно прилагане на нормите на ПЧ и МХП и принципът *lex specialis*.

Както вече изяснихме, МХП, така и ПЧ, се прилагат едновременно във въоръжен конфликт. Важен въпрос е как те взаимодействат, особено когато и двата раздела на международно право предлагат противоречиви отговори? Две теории са били създадени, за да се изясни тяхното приложение. Първата, че ПЧ и МХП са правни режими, които се прилагат в отделни контексти – именно първото само в мирно време, а второто при въоръжен конфликт – и тяхното съвместно или допълващо приложение, следователно е неуместно. Втората, че ако и двата правни режима всъщност са приложими в ситуации на въоръжен конфликт, тогава въпросът е дали единият правен отрасъл ще има предимство пред другия според принципа *lex specialis*.

В своето първо изявление относно прилагането на правата на човека в ситуации на въоръжен конфликт, в становище от 1996 г. относно законността на заплахата или използването на ядрено оръжие, Международният съд на ООН отбелязва, че защитата, осигурена от Международния пакт за граждански и политически права, не прекъсва във време на война и по принцип правилото да не се отнема произволно човешки живот, се прилага и при военни действия. Съдът добавя, че това, което представлява произволно лишаване от живот, трябва да бъде определено от приложимия *lex specialis*, а именно приложимия закон във въоръжен конфликт, който е предназначен да регулира провеждането на военни действия. Това твърдение обикновено се тълкува като уреждане на въпроса за взаимодействието на МХП и ПЧ и внушава, че правата на човека, които се считат за приложими по всяко време, представляват *lex generalis*, докато МХП, чието прилагане се предизвиква от появата на въоръжен конфликт, представлява *lex specialis*.

В практиката, поради сходните защити, предлагани от ПЧ и МХП, тяхното паралелно прилагане в условия на въоръжени конфликти обикновено не създава съществени проблеми. Когато лица попаднат под властта на противника в контекста на военни действия и двете правни системи целят да осигурят защита на тези лица, и често предлагат сходен отговор на конкретни ситуации.

Въпреки това, в определени изключителни случаи, правата на човека и международното хуманитарно право могат да предложат противоречиви отговори. Например, количеството на употребената смъртоносна сила, която може да бъде използвана срещу дадено лице, се регулира различно в ПЧ и в МХП. Международното право предвижда редица механизми за правна интерпретация, които да помогнат за решаване на случаи, когато две привидно противоречащи си норми трябва да се тълкуват заедно и, ако това се окаже невъзможно, коя норма ще има предимство.

В случаи на конфликт на норми международната практика е установила, че ще се приложи принципът на *lex specialis*. Принципът *lex specialis derogat legi generali* (специалния закон отменя общия) отразява широко приетата практика на тълкуване и разрешаване на нормативни конфликти в международното право. Той постановява, че ако един въпрос се урежда, както от обща разпоредба, така и от по-специфично правило, то последното трябва да има предимство пред първото.

Броят на ситуациите, при които ПЧ и МХП водят до различни резултати, е малък в сравнение с броя на ситуациите, при които и двете осигуряват подобни защити. В тези случаи принципът на *lex specialis* няма особена роля. В това отношение Международната правна комисия на ООН е посочила, че „за да се приложи принципът на *lex specialis*, не е достатъчно едно и също предметно съдържание да бъде регулирано от две разпоредби; трябва да има действително несъответствие между тях или забележимо намерение едната разпоредба да изключва другата“⁵.

Основното, което трябва да се вземе под внимание е, че според принципа на *lex specialis*, когато две противоречиви разпоредби се прилагат към една и съща ситуация, предимство трябва да има специалната разпоредба (тази, която дава по-подробни насоки) пред общата разпоредба. В международни въоръжени конфликти, някои правила на международното хуманитарно право са признати като *lex specialis* по редица въпроси. Например, в своето становище от 1996 г. Международният съд на ООН разгледа взаимодействието между ПЧ и МХП, по отношение на различното регулиране на правото на живот, което предлагат тези два раздела на международното право. Съдът е посочил, че по принцип правото да не бъдеш произволно лишен от живот (чл. 6 от Международния пакт за граждански и политически права) се прилага и по време на военни действия. Какво обаче представлява произволно лишаване от живот, трябва да се определи от приложимия *lex specialis*, а именно от международното хуманитарно право, което е предназначено да регулира воденето на военни действия. Това е вярно поне по въпроса, който Съдът е трябвало да реши, т.е. дали използването на определено оръжие е законно. Съдът също внимателно е подчертал в това становище, че правата на човека продължават да се прилагат и във въоръжен конфликт. Международното хуманитарно право като *lex specialis* не предполага, че правата на човека не действат във война. По този начин случаите, включващи убиване на цивилни в атака от страна в конфликта, предполагат прилагането на принципите на международното хуманитарно право за разграничение и пропорционалност като *lex specialis*, като съответните разпоредби на Международния пакт за граждански и политически права се прилагат като допълващи норми.

Може да се твърди, че в това становище Международният съд признава статута на *lex specialis* на международното хуманитарно право като цяло в ситуации на въоръжен конфликт. Този извод обаче не се подкрепя от последвалата практика на Съда. В становище от 2004 г. Съдът допълнително изясни своето разбиране за принципа на *lex specialis*, като посочи, че някои права могат да бъдат изключително въпроси на международното хуманитарно право, други могат да бъдат изключително въпроси на правата на човека, а трети могат да бъдат въпроси и на двата клона на

---

⁵ Коментар към чл. 55 – Отговорност на държавите за международно неправомерни действия

международното право.⁶ Това води до заключението, че в конкретни ситуации, нормите на правата на човека също могат да имат предимство пред тези на МХП.

Идентифицирането на това, коя норма ще бъде приложена, изисква внимателен анализ на всяка конкретна ситуация. Първо, не винаги е лесно да се определи коя норма предоставя най-специфична регулация в дадена ситуация. Второ, също така е трудно да се определи дали резултатите, които всяка норма би произвела, са в конфликт или не. Комисията по международно право е определила, че конфликт на норми съществува, „ако е възможно една страна по два договора да се съобрази с норма на единия договор, като по този начин не успее да се съобрази с правило на другия“.

6.1. Пример за приложение на принципа на *lex specialis*

Пример за противоречие между двата клона на международното право е случаят с член на бунтовническа въоръжена група, който е намерен да извършва лични (не-свързани с конфликта) дейности извън бойната зона.⁷ В контекста на международни въоръжени конфликти, може да се тълкува, че международното хуманитарно право позволява на властите да използват смъртноносна сила. Според ПЧ обаче, лицето трябва да бъде арестувано и трябва да се използва умерена сила. В този случай, за да се идентифицира приложимата норма, е необходимо да се вземе предвид степента на правителствен контрол (ако има такъв) върху територията, където се извършва действието. Ако такъв ефективен контрол е налице, ПЧ трябва да се считат за *lex specialis*, тъй като МХП е създадено за военни действия срещу сили на или извън фронтната линия, т.е. на място, което не е под контрола на тези, които атакуват. В традиционните конфликти това съответства на въпроса, колко далеч е ситуацията от бойното поле, въпреки че в днешно време, конфликтите се характеризират с липсата на фронтни линии и бойни полета.

Какво тогава представлява достатъчен контрол, за да се оправдае превесът на ПЧ като *lex specialis*? В район на територията на държава, чието правителство се бори с бунтовнически сили, но който не е под твърд контрол, нито на бунтовниците, нито на правителството, невъзможността да се арестува боецът, непосредствената опасност, присъща на опита за арест и опасността, представлявана от боеца за правителствените сили и цивилни лица, могат да доведат до заключението, че международното хуманитарно право ще се приложи като *lex specialis* в тази ситуация.⁸

Дори когато ПЧ преобладава като *lex specialis* в контекста на въоръжен конфликт, МХП остава активно на заден план и в някои специфични ситуации може да облекчи изискванията на ПЧ за пропорционалност и предупреждение, след като опитът за арест е неуспешен или невъзможен. По същия начин, дори когато международното хуманитарно право преобладава като *lex specialis*, ПЧ остава на заден план и може да изисква разследване всеки път, когато човек е умишлено убит извън боен контекст.

---

⁶ Правни последици от изграждането на стена, параграф 106. Съдът поддържа същия подход в Дейности на територията на Конго, параграф 216. Това виждане за *lex specialis* е подкрепено и от Комитета по правата на човека – коментар № 31 (2004 г.)

⁷ Марко Сасоли и Лаура М. Олсън, „Връзката между международното хуманитарно право и правото за правата на човека в критични моменти: допустими убийства и задържане на бойци в не-международен въоръжен конфликт“, Международно списание на Червения кръст, том 90, № 871 (септември 2008 г.), стр. 613–615

⁸ Suarez de Guerrero срещу Колумбия, параграфи 13.1–13.3.

III. Заключение:

Пресечната точка между ПЧ и МХП в зоните на конфликти представя сложен и многостранен пейзаж, който изисква внимателен анализ и разбиране. Това изследване подчертава присъщите несъответствия в приложимостта на тези два клона на международното право, като се фокусира върху тяхната различна, но понякога припокриваща се мисия. ПЧ, със своята основа в защитата на индивидуалните свободи и достойнства в мирно време, често се сблъсква с МХП, което е създадено да регулира поведението по време на въоръжени конфликти с акцент върху минимизирането на вредите и страданията.

Принципът на *lex specialis* е основен при опитите да се разрешат тези конфликти, като предлага по-специфичното правило да има предимство в случаи на нормативен конфликт. Въпреки това, прилагането на този принцип не е без предизвикателства. Определянето на това, кое право представлява *lex specialis*, може значително да варира в зависимост от конкретните обстоятелства и характера на контрола в зоната на конфликт.

Освен това, докладът подчертава значението на разглеждането на практическите последици от прилагането на която и да е правна рамка. Стабилността на средата, нивото на контрол, упражняван от страните в конфликта, и непосредствените опасности играят ключова роля при решаването на това, кои правни норми трябва да имат предимство. На практика това означава, че твърдят, универсален подход е непрактичен, вместо това е необходим гъвкав подход, за прилагане на тези норми, за да се гарантира както законност, така и хуманност в зоните на конфликти.

В крайна сметка, съвместното прилагане на ПЧ и МХП в зоните на конфликт отразява динамичния характер на международните правни норми. Докато несъответствията в тяхната приложимост могат да представляват значителни предизвикателства, те също така предоставят възможности за по-холистичен подход към защитата на правата на човека и достойнство по време на конфликти. В бъдеще, по-голямата яснота и взаимодействие между тези две правни рамки, ще бъдат от съществено значение за справяне с развиващия се характер на въоръжените конфликти и за осигуряване на всеобхватна защита за всички засегнати лица.

Литература:

1. International legal protection of human rights in armed conflict – UN Publication
2. Международно хуманитарно право – кратко ръководство – университетско издателство „Паисий Хилендарски“
3. Marco Sasso`li and Laura M. Olson – The relationship between international humanitarian and human rights law where it matters: admissible killing and internment of fighters in non-international armed conflicts
4. Доклад на МКЧК, „Как е дефиниран терминът 'въоръжен конфликт' в международното хуманитарно право?“ / ICRC 2024 Opinion Paper - How is the term „Armed Conflict“ defined in international humanitarian law?